

Lengyel háborús menekültek az első bécsi döntés után Magyarországhoz csatolt szlovákiai területeken

MATEUSZ GNIAZDOWSKI
POLISH WAR REFUGEES
ON SLOVAK TERRITORIES ATTACHED TO HUNGARY
AFTER THE FIRST VIENNA DECISION

94(100)"1939/1945":355.48
94(438)"1939/1945"
94(437.6)"1939/1945"
314.745.25(439=162.1)"1939/1945"

history, Second World War, Polish refugees, the first Vienna decision, South Slovakia, military internment camps, escape, work at the camp, Polish resistance, messenger, emigration

A második világháborús lengyel menekültek magyarországi fogadtatása az újabb kori lengyel–magyar barátság egyik legszebb és legismertebb bizonyítéka. Az 1939 szeptemberében történtek a két háború között kiépülő lengyel–magyar kapcsolatok komoly szakítópróbájává váltak. Annak ellenére azonban, hogy a háborús konfliktus során Magyarország és Lengyelország ellentétes oldalra került, a két ország politikai kapcsolatait továbbra is a kölcsönös szimpátia határozta meg. A magyar kormány még egy héttel a háború kirobbanása előtt is azt közölte Hitlerrel, hogy Magyarország „erkölcsi okokból” nem vehet részt semmiféle Lengyelország ellen irányuló katonai akcióban. A magyarok abba sem egyeztek bele, hogy a német egységek Szlovákiából magyar területen keresztül vonulhassanak Lengyelország ellen, s így gyorsabban érhessek el Lemberget.¹

A magyar kormány még a Lengyelország elleni német támadással szolidarizáló nyilatkozatot sem volt hajlandó kiadni. A lengyel–magyar barátságot azonban legkömolyabban a lengyel menekültek kérdése tette próbára. A menekültek fő hulláma az 1939 márciusában visszaszerzett, és mindkét fél részéről ünnepélyes keretek között visszaállított 180 km-es kárpátaljai közös határra irányult.²

A Lengyelország elleni 1939. szeptember 17-én meginduló szovjet támadás után, amikor már minden ellenállás reménytelennek látszott, jelentős számú lengyel katona – a háború előtti hadsereg több mint 7%-a – menekült valamely semleges állam területére. Közülük legtöbben, kb. 45 000 lengyel katona, Magyarországon lelt menedéket, ahol a menekültek összlétszáma elérte a 60 ezret is.³ A lengyel–magyar barátság ezáltal olyan dimenziókat nyert, amely immár több tízezer embert közvetlenül érintett. A diplomáciai szalonokban hangoztatott jóindulat magyar falvak százaiban állta ki a gyakorlat próbáját.

A második világháborús lengyel–magyar kapcsolatokkal foglalkozó szakirodalom viszonylag gazdag. Lengyelországban már a kommunizmus évtizedeiben is a témával foglalkozó számos visszaemlékezést, tanulmányt és könyvet publikáltak, köztük magyar szerzők munkáit is. Ezek a munkák annak ellenére is értékes történelmi ismereteket tartalmaztak, hogy szemléletük néha részrehajló, s a téma bizonyos as-

pektusait elhallgatták.⁴ Magyarországon azonban kényesnek számított a téma, hiszen nem illett be a Horthy-korszakról kialakított hivatalos képbe.⁵ Azzal a ténnyel pedig a szlovák historiográfia sem foglalkozott, hogy lengyel menekültek gyakran a mai Szlovákia területén, az első bécsi döntés által Magyarországhoz csatolt területeken leltek menedéket. Itteni jelenlétüket azonban azok a visszaemlékezések is bizonyítják, amelyek egyre gyakrabban bukkannak fel a magyar és lengyel könyvesboltok polcain.⁶ Ez a téma minden bizonnyal érdekes lehet a dél-szlovákiai olvasók számára.

Amikor 1939 szeptemberében a lengyel menekültek Magyarországra érkeztek, a lakosság szívélyesen fogadta őket, segítette az élelmezésükben, és nyíltan kifejezte irántuk érzett szimpátiáját és együttérzését.⁷ A magyar hatóságok a 45 ezer internált sorkatonát és tisztet 140 katonai táborban helyezték el, a kb. 14 ezer civilt pedig 114 összpontosítási helyszínen.⁸ A háború első időszakában 35 olyan községben volt ilyen katonai tábor vagy összpontosítási helyszín, amely a mai Dél-Szlovákiában található. Annak, hogy ezek leginkább a volt magyar–szlovák határ közvetlen térségében voltak találhatóak, érthető az oka, hiszen a menekültek elhelyezésére nagyszerűen ki lehetett használni a céljukat vesztett csehszlovák laktanyákat valamint a határ- és vámórség elhagyott körleteit. Ugyanez volt a helyzet a volt határ magyar oldalán található objektumok esetében is, noha a menekülttáborok döntő többsége a bécsi döntés előtti határ szlovákiai oldalán volt található.⁹

Ha nyugatról kelet felé haladunk, akkor a következő dél-szlovákiai településekről van szó: a Duna mentén Komárom és Párkány; az Ipoly folyó mellett Ipolyszalka, Ipolypásztó, Ipolyság, Tesmag, Ipolyhídvég, Ipolybalog, Kóvár, Nagcsalomija és Kalonda; a gömöri Rimaszécs, Csízfürdő, Sajólénártfalva, Szentkirály, Naprágy, Sajószárnya, Özörény, Pelsőc és Szilice; valamint a Kassa alatti Perény. A vissza-csatolt területen továbbá Királyfán, Érsekújvárbán, Léván, Osgyánban, Jolsván, Kasán és Garanyban¹⁰, később pedig Rétimajorban, Pusztafödémesen, Ógyallán és Ipolyvarbón is létrehoztak ilyen táborokat.

A lengyel menekültek ezreinek Észak-Magyarország területére való érkezése nem kerülte el a szlovák hírszerzés figyelmét. A szlovák hírszerzés 1939 szeptemberének végén azt a következtetést vont le, hogy a magyarok a lengyel egységekből „terrorista hordákat” készülnek szervezni, amelyek Szlovákia elleni szabotázsakciókban lesznek bevetve. A szlovák nyugtalanságot a Kárpátalja térségében nem sokkal korábban végrehajtott közös magyar–lengyel szabotázsakciók és a magyar hadseregnek a szlovák határ mentén végrehajtott csapatmozgásairól szóló hírek is fokozták. A szlovák szakértők szerint ezek az akciók Budapestnek abból a félelméből eredeztethető hogy a szovjet csapatok Magyarország területére való lépése kezdetét jelenthetné az első bécsi döntésben elveszített területek visszaszerzésére indított szlovák kezdeményezéseknek.¹¹ A szlovák hírszerzés természetesen gyűjtötte a híreket az internáló táborokkal kapcsolatban, s több olyan lengyel menekültet is kihallgattak, akik Magyarországról Szlovákián keresztül tértek vissza a lengyel területekre.

A feltartóztatott és kihallgatott lengyelek közül sokan vallották azt, hogy Magyarországon lengyel légiókat szerveznek, amelyeket Jugoszlávián keresztül Franciaországba szállítanak, hogy ott a németek ellen harcoljanak. A hírek egy része alapján azonban az sem volt kizárható, hogy terrorista csapatok kiképzése is folyik. A

csendőrség főparancsnoksága október 10-én arról informálta a Nemzetvédelmi Minisztériumot, hogy bizonyos hírek alapján arra lehet következtetni, miszerint a Magyarországon lévő lengyel hadsereg egységeit alkalmasint terrorista csapatokként is fel lehet használni, s azok a katonák, akik „beválnak”, később akár magyar állampolgárságot is kaphatnak, s le is telepedhetnek Magyarországon.¹² Egy héttel később a német származású Gerg Winkler, lengyel tábori orvos úgy nyilatkozott a szlovák hatóságok előtt, hogy Magyarországon „a lengyel katonákból olyan szabadcsapatok kialakítása folyik, amelyeket Szlovákia ellen akarnak felhasználni.”¹³

A magyarországi lengyel hadseregről készült összefoglaló jelentésben a hadsereg főparancsnoksága arra hívta fel a figyelmet, hogy „a határ menti helyőrségekben lengyel menekülteket-katonákat szerveznek szabályszerű katonai alakulatokba. Ezeket az alakulatokat lengyel tisztek képezik ki, de magasabb rangú magyar tisztek felügyelete alatt. A lengyel hadsereg ezen maradékának nagyobb része az elcsatolt területeken lévő helyőrségekben van összpontosítva. A következő létszámú lengyel egységekről van szó: Galánta 800 fő, Érsekújvár 1 000 fő, Léva 3 000 fő, Zselíz 800 fő, Ipolyság 300 fő, Losonc 1 600 fő, Rimaszombat 1 000 fő, Rozsnyó 600 fő, Jolsva 1 500 fő, Kassa 2 000 fő, Munkács 1 000 fő, Beregszász 1 000 fő, Nagyberezna 1 000 fő, Rahó 600 fő. Ezek az egységek napközben rendes kiképzésben részesülnek, noha a katonák nincsenek felfegyverezve. A tisztek önvédelmi okokból oldalfegyvert viselhetnek. A kiképzés után a tisztek és a legénység szabadon mozoghat a városokban.”¹⁴

Habár a szlovák hírszerzés később megcáfolta a terrorista szabadcsapatok szervezéséről szóló híreket, a lengyel katonáknak a határ mentén való összpontosítása elegendő forrása volt a potenciális problémáknak. A szlovák vámőrség jelentése szerint 1939 októberében „600 felszerelés nélküli lengyel katona érkezett Lévára, akik két ágyút, két páncélaútót, jelentős mennyiségű cukrot és lisztet hoztak magukkal. A lengyelek a régi laktanyában lettek elszállásolva. Amikor a lengyel katonák megjelentek az utcákon, a lakosság Hitler elleni demonstrációt kezdett, akit barbárnak neveztek, Tiso elnökre pedig azt kiabálták, döngöljön meg az a ganéj!”¹⁵

A határőrség által elhagyott objektumokon kívül, bérbe vett kastélyok, panziók és magánházak, sőt átalakított ipari létesítmények is szolgálták a menekültek elhelyezésére. A lengyel menekültek elhelyezését számos logisztikai probléma nehezítette. 1939 októberében több táborban (pl. Hidasnémetiben) csupán hálóhelyiségek voltak, s több esetben a szalmazsákok is hiányoztak.¹⁶ A menekültek elhelyezésével, étellemezésével és zsebpénzével kapcsolatos költségeket az illetékes katonai körparancsnokságok és a Honvédelmi Minisztérium 21. szakosztálya fedezték. Az említett szakosztályon belül hozták létre a menekült lengyel katonák képviselőtét. A lengyel nagykövetség javaslatára ennek vezetőjévé Stefan Dembiński tábornokot nevezték ki. Az egyes táborok és a honvédségi körparancsnokságok közötti kapcsolattartás az összekötő lengyel tisztek végezték. Dembiński tábornok 1940 tavaszáig töltötte be a legfelső összekötő tiszt szerepét, és képviselte a Honvédelmi Minisztériumban a lengyel katonákat.

A katonai internálótáborokon kívül a civil menekültek elhelyezésére szolgáló táborokat is létrehozta Magyarországon. Ezek nem tipikus táborok voltak, s a menekülteket adminisztratív és anyagi okokból kifolyólag sokszor a kijelölt községekben a helyi lakosság házaiban helyezték el. Ezen „táborok” parancsnokai a községek

polgármesterei voltak, a jegyzők segítségével ők vezették a lengyel menekültek nyilvántartását. A Magyarországhoz csatolt dél-szlovákiai területen 14 település fogadott szervezett keretek között civil lengyel menekülteket: Érsekújvár, Dunamocs, Ebed, Párkány, Helemba, Leléd, Garamkövesd, Ipolyság, Csízfürdő, Rozsnyó, Garany és a háború után a Szovjetunióhoz csatolt Csap.¹⁷ Sajátos feladatot látott el a civil menekültek losonci átmeneti tábora, ahol eredetileg katonák voltak elhelyezve.¹⁸ Az internálás első heteiben az előírásokat szinte senki sem tartotta be. Lengyel katonák száza utaztak a vonatokon kíséret és engedély nélkül. Közben ebben az időben az elfoglalt lengyel területekről még mindig újabb és újabb menekültek érkeztek Szlovákián keresztül Magyarországra.

A civil menekültekkel a Belügyminisztérium IX. szakosztálya foglalkozott. A szakosztályon belül a lengyel menekültekről való gondoskodás Dr. Antall József – a rendszerváltás utáni Magyarország első miniszterelnökének édesapjára – volt bízva. Ezen kívül hangsúlyozni kell, hogy a lengyel menekültek a budapesti lengyel nagykövetség védelme alatt álltak, miközben a Vöröskereszt és számos magyar, ill. lengyel–magyar szervezet is segített nekik. Amikor Németország nyomására Magyarország kénytelen volt megszakítani a diplomáciai kapcsolatait Lengyelországgal, Teleki Pál miniszterelnök biztosította Leon Orłowski lengyel nagykövetet, hogy a lengyel menekültekről való gondoskodás a továbbiakban sem csökken, s erre maga a kormányzó, Horthy Miklós fog felügyelni.¹⁹ A lengyel nagykövetség 1941. január 15-i bezárását követően a magyar hatóságok a lengyelek hivatalos képviselőjének a Magyarországi Lengyel Menekültek Irányításáért Felelős Polgári Bizottságot (*Komitet Obywatelski dla Spraw Opieki nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech*) tartották, amely a lengyel kormány, a katolikus egyház, az egészségügy és különféle civil szervezetek képviselőit tömörítette.

Az elszállásolási feltételeket illetően a táborok között nagy különbségek mutatkoztak. Budapesten, a Balatonnál és Visegrádon olykor luxuspanziókban voltak elhelyezve a menekültek. Az Ipoly menti határórtáborokban viszont nagyon rossz körülmények közepette, itt a tisztok egy része is csupán szalmazsákon aludt. A helyi lakosság azonban mindenütt nagyon szívélyesen fogadta a lengyeleket, ami azok számára megkönnyítette a beilleszkedést. A lakosság és a menekültek szinte idilli-nek mondható kapcsolatára a szalkai és az Ipoly túlsópartján lévő letkési tábor a jó példa. Az ottani táborok parancsnokai – Veszélák és Szimon – kifejezetten lengyelbarátok voltak. Ezen táborok lakói teljesen szabadon mozoghattak a községben, csupán az éjszakát kellett a táborban tölteniük. A fennmaradt forrásokból és visszaemlékezésekből az derül ki, hogy a lakosság testvérként bánt a lengyelekkel. Szinte minden családnak volt egy-két saját „lengyele“, akit esténként étellel, itallal várak. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően a lengyel menekültek egy része igazi családi atmoszférában élhette meg a karácsonyi ünnepeket.²⁰ A szalkai tábor menekültjei viszonzásképpen újévi bált rendeztek, ahová a helyieket is meghívták. De szívélyesek voltak a kapcsolatok Párkányban, Ipolyságon, Ipolypásztón és más településeken is. A helyi lakosság különösen a lengyel gyerekekről és fiatalokról gondoskodott odaadó figyelemmel.²¹

A szakirodalomban és a visszaemlékezésekben természetesen leginkább a lengyel menekültek és a helyi magyar lakosság kapcsolata rezonál, de arra is találni bizonyítékokat, hogy a szlovák és a lengyel nyelv közelsége a lengyel–szlovák kap-

csolatok mellett a helyi magyaroknak is segítséget jelentett.²² Egy Léván elhelyezett menekült említi, hogy ha a helyiek lassan beszéltek szlovákul, akkor gond nélkül megértették azokat. Szintén elmondja, hogy a lengyelek az idegen nyelvek oktatásához (elsősorban a franciához) szlovák tankönyveket használtak.²³ Az is előfordult, hogy a szlovákul tudó magyar katonák töltötték be a tolmácsok szerepét.²⁴ A nyelvi akadályok miatt a lengyelek a napi híreket leginkább a német nyelvű Pester Lloyd-ból merítették, de gyakran olvasták a szlovák kisebbség számára kiadott Slovenské noviny és Slovenská jednota című lapokat is.²⁵

Lagzi I. írja, hogy a magyar hatóságok idegesen reagáltak a lengyel menekültek és a szlovákok ill. csehek kapcsolataira.²⁶ A magyarok nyugtalanul szemlélték a csehszlovák és lengyel emigráció közeledését is, a menekült lengyel tisztek esetében azonban nem kellett kételkedniük azok magyarbarát magatartásában. Ennek a magyarbarátságnak a nyílt kifejezése volt az, amikor Dembiński tábornok Nagy-Britanniába érkezését követően a BBC magyar adásában Dél-Szlovákia Magyarországhoz tartozását támogatta.²⁷

Lagzi I. szerint a menekültek az ország lehetőségeinek és állapotának megfelelő körülmények között éltek.²⁸ A menekültek nagy száma miatt azonban a kezdeti időszakban sok tábor túlzsúfolt volt, s ez rossz hatással volt a katonák moráljára. Folytonosnak volt mondható a táborok „evakuációja” vagyis a táborokból való szervezett menekülés. A katonákra természetesen rossz hatással volt a katonai vereség és a családjuktól való távollét, s ez többször vezetett az őrszemélyzettel való konfliktushoz. A túlhajtott italozás is sok baj forrása volt, s a helyi lakossággal való viszonyt és a lengyel hadseregről kialakult kedvező képet is rontotta.

Az internáló táborok egy részében laza volt a fegyelem, s meggyengült a tisztek autoritása. Más helyeken viszont a normális katonai szolgálathoz hasonló viszonyokat sikerült kialakítani. Így történt Jolsván is, ahová szeptember 22-én 400 lengyel tiszt és 900 altiszt és közlegény érkezett. Később az 1940 közepéig működő tábor létszáma 2 000 főre nőtt. A jolsvai táborban jól szervezett vezérkar működött, és tisztí légió, lövészászlóalj (4 század), hadtáp és egészségügyi szolgálat is létrejött. A kiképzés fegyverek nélkül folyt, klub, tisztí kaszinó, kázinó és katonazenekar is működött. A laktanyában szeptember 26-án jelent meg az első faliújság *Polak na Węgrzech (Lengyelek Magyarországon)* címmel, amely a lengyelországi és európai hírekről informálta a katonákat.²⁹ Jan Korkozowicz alezredes szerint a katonai figyelmet sikerült megőrizniük, noha a nagy létszámú tisztí kar és az altisztek valamint a közkatonák között egyre barátságosabbá váltak a kapcsolatok.³⁰

A magyar hatóságok többnyire rendkívül korrekten bántak a lengyel menekültekkel. A tisztekkel való kapcsolatban a két ország tisztikarának hasonló tradíciói, mentalitása volt a meghatározó. A szlovák hírszerzés jelentései is arra utalnak, hogy a lengyel tisztek „nagyon szívélyes fogadtatásban részesülnek a magyar tisztikar részéről.”³¹ A magyar katonai szervek azonban a lengyel közkatonákkal szemben is nagy jóindulattal viselkedtek. Az internáltak a táborok egy részében meglehetősen szabadon élhettek. A táborok vezetőinek nagy része ugyanis baráti érzelmeket táplált a lengyelek iránt. Így a táborlakók szabadságának korlátozását előíró rendeleteket és parancsokat sokszor vonakodva, hiányosan hajtották végre. De a magyar altisztek és a közlegénység is igyekezett segíteni a menekülteken.

A szakirodalom és a visszaemlékezések hatalmas mennyiségű bizonyítékot tartalmaznak a lengyelek iránt megnyilvánuló önzetlen segítőkészségről. Kevés szó esik azonban a magyar tisztikar és polgári szervek azon részéről, akik ellenségesen viselkedtek a lengyelek iránt. Elsősorban a német orientáció hívei és a nyilasok jártak el így, akik szemében a lengyel menekültek pártfogolása ellentmondott az ország nemzetközi elkötelezettségének.

A németbarát tisztek és táborvezetők sokszor megkeserítették a menekültek életét, s többször voltak komoly konfliktusok okozói is. Sokszor az is problémákat okozott, hogy a táborvezetők tisztségét erre alkalmatlan személyek töltötték be. A kassai központú VIII. katonai körzet parancsnoksága ezért arra a következtetésre jutott, hogy a fiatal, túlságosan keménykezü és ambiciózus táborparancsnokokat idősebb törzstisztekkel esetleg tartalékos tisztekkel kell felváltani. Ezért Budapesthez fordultak, s olyan tiszteket kértek, akik tudnak németül, esetleg lengyelül vagy szlovákul. A Pestre küldött levélben azt hangsúlyozták, hogy az internáltak fel vannak háborodva, s ez „a helyzetnek megfelelő, megértő hozzáállást” kíván. A fiatal tisztek viselkedésükkel sok kárt okoznak – jelentik a kassaiak.³²

Egyes táborokban kemény büntetésekkel sújtották a kihágásokat, miközben a lengyel hadseregben ismeretlen fizikai fenyegetés sem volt ritka. A személyes szabadság korlátozása és az örök érzéketlen viselkedése sokszor okozott nyugtalanságot a menekültek között. Az osztrák tábor 30 lengyel tisztje magának Horthy Miklós kormányzónak küldött hivatalos tiltakozást. A levélben a lengyelek arra panaszkodnak, hogy fegyveresek kísérik őket, az őrszemélyzet visszaél hatalmával, a táborban pedig gond van az ivóvízzel és a szálláskörülményekkel.³³ 1939 végén és 1940 elején az elégedetlenség néhány táborban lázadáshoz, sőt elvéve fegyveres megmozduláshoz vezetett. Nagy visszhangot váltottak ki a Tornalja melletti naprágyi büntetőtáborban történtek. A magyar örök ugyanis utánalótték a szökésben lévő menekülteknek, a táborparancsnok pedig megütött egy sebesült lengyel katonát. Érsekújváron szintén lövésekre került sor³⁴, Léván pedig két katonát kegyetlen fizikai büntetésnek tettek ki.³⁵ Párkányban a tábor lengyel vezetése szokatlanul kemény büntetésre – 25 botütésre – ítélte azt a tizedest, aki ittas állapotban kézigránát dobott egy magyar örré (az incidens szerencsére halálos áldozat nélkül zajlott le).³⁶

Nagyon rossz volt a híre Komáromnak, amely város és környéke a lengyel katonák összpontosításának egyik központja volt. Komáromba internálták többek között Maczek Stanisław alezredes 10. páncélos brigádját, amely hősiesség után szenvedett vereséget, s kelt át szeptember 19-én a lengyel–magyar határon.³⁷ Az első transzporttal 96 tiszt és 1820 katona érkezett Komáromba, amely létszám később 147 tisztre és 3459 katonára nőtt. Komáromban a Duna mindkét oldalán hoztak létre táborokat – a központi erődben, az I. és II. bástyában, a Vilmos laktanyában, a Monostori és Igmándi erődben, az utászok bázisán és a Stark majorban.³⁸ Az internáltak egy részét rendkívül mostoha körülmények között a komáromi erődrendszer földalatti részében helyezték el. Az ez ellen tiltakozó katonákat a magyar örök puskatussal bántalmazták, s erőszakkal terelték be a cellákba.³⁹ A szigorú rendszabályok ellenére az erődből 1940 júniusáig 136 lengyel szökött meg. Az ismétlődő szökéseket a tábor vezetése elfogadhatatlan eszközökkel torolta meg, s altisztek és katonák némelyike különösen brutális módon bánt a lengyelekkel. Emiatt Dembiński tábornoknak Budapesten kellett közbelépnie. A Honvédelmi Minisztérium 21.

ügyosztályának írt levelében részletesen leírja a komáromi tábor körülményeit, s mások mellett „teljességgel megengedhetetlennek” minősíti a botozás büntetését.⁴⁰ Egy lengyel orvos visszaemlékezései szerint viszont szinte atyai szeretettel gondoskodott a lengyelekről a Monostori erődben berendezett büntetőtábor parancsnoka.⁴¹ Ellentétben a naprágyi táborral, ahol a légénység nagyon rosszul bánt a menekültekkel.

1940 elején napi 100–150 lengyel katona érkezett Magyarországról Franciaországba, ezért nem lehet azon csodálkozni, hogy az internáló táborok fokozatosan elnéptelenedtek.⁴² Evakuációjukat a magyarországi lengyel szervezetek irányították. A helyi magyar lakosság sokszor segítette a lengyelek szökését. A Gömörben lefolytatott vizsgálat egy helyi szervezetet is felgöngyölített, amely Pelsőcről, Jolsvárol és Csízből segített megszökni a lengyeleknek.⁴³

Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a jolsvai tábor. 1940 januárjától Mieczysław Młotek őrnagy szervezte a szökéseket, később pedig Budapestről koordinálta, ahol megváltoztatott vezetéknevvel (Junacki dr.) dolgozott a lengyel konzulátuson. A jolsvai tábor lengyel vezetője és magyar parancsnoka hallgatólagosan megegyezett, hogy naponta 10 közkatonára és 3 tisztet szökhet meg. A jolsvaiak és a környékbeliek ebben készségesen segítettek. A megszökött katonák helyét olyan menekültekkel töltötték fel, akik addig magánháznál voltak elszállásolva.⁴⁴ Jolsvához hasonlóan más helyeken, így például Komáromban is a misék szolgáltatnak lehetőséget a szökésekhez. A menekültek leleményessége nem ismert határokat. A Duna menti táborokból többször a folyón szöktek a katonák.⁴⁵

Az Ipoly menti táborokból Józef Uzel kapitány szervezte a szökéseket, akinek ebben Leon Czerwiński tábori lelkész segített. Ő lelképásztori feladatainak köszönhetően szabadon mozoghatott a táborok között. A Miskolci VII. katonai körzet parancsnoksága a lelkész áthelyezését kérte, mivel az prédikációjába nyíltan szökésre buzdította a katonákat. Ipolyhídvégen a következőket mondta a szószékről: „Mennyi ideig lesztek még itt, s miért nem vagytok már Franciaországban. Most ott minden rendes hazafi helye.”⁴⁶ Természetesen nem minden szökés célja volt Franciaország. Egyesek Szlovákián keresztül az elfoglalt Lengyelországba igyekeztek. A magyar hatóságok vizsgálatot folytattak olyan embercsempészbándák ellen, akik hasonló szlovákiai csoportokkal működtek együtt.⁴⁷

Embercsempészettel meglehetősen jó eredménnyel foglalkoztak a szlovák oldalon is. A betléri csendőrség 1940 februárjában egy olyan, helyiekből álló embercsempész banda lefűléését jelentette, akik aranyban kérték a fizetséget a lengyelektől.⁴⁸ Még nagyobb sikert ért el az elhárítás a keleti határszélen. 1940 áprilisában egy olyan „lengyel kémhálózatot” lepleztek le, akik embercsempészetre specializálódtak. A vizsgálat kiderítette, hogy a menekültek segítségét az ungvári lengyel konzulátus szervezte és finanszírozta.⁴⁹ A konzulátus tevékenysége a németek figyelmét sem kerülte el, akik 1940 júliusában elérték a konzulátus bezárását.⁵⁰

Jelenleg még nincsenek pontos adataink a Magyarországról „evakuált” lengyelek számáról. A történészek úgy vélik, hogy a központilag szervezett „diszkrét evakuáció” két éve alatt Magyarországról Nyugatra és a Közép-Keletre körülbelül 22 ezer személyt sikerült kijuttatni.⁵¹ Habár a tisztek leginkább nyugati irányba szöktek, az altisztek és közkatonák közül néhányan Szlovákián keresztül Lengyelország felé vették az irányt. Egy részüket a szlovák határőrség feltartóztatta, és lesti, ill. nagy-

szombati táborokba szállították őket.⁵² A kihallgatások során – amelyeken olykor német megfigyelők is részt vettek – a menekültek azzal védekeztek, hogy Magyarországról szervezeten szöktetik Franciaországba a lengyeleket, s ezt a magyar hatóságok is támogatják. A magyar források alapján tudjuk, hogy ezeket az információkat a szlovákok kiszolgáltatták a németeknek, akik magyarellenes propagandájuk során felhasználták ezt.⁵³ A szlovák hírszerzés valóban jó információkkal rendelkezett a lengyel menekültek Magyarországról való „evakuációjával” kapcsolatban. Egy a sziklaszoros (Skalité) csendőrorőről származó 1939. október 19-i jelentésben pontos információk találhatók a budapesti megbízottól a pesti lengyel konzulátus ez irányú tevékenységéről. A jelentés végén egy kézzel írt megjegyzés található: „jelentést készíteni a német katonai bizottság részére!”⁵⁴

A Lengyelországba visszatért katonák számát 12 ezerre lehet becsülni, közben azonban Magyarországra is érkeztek újabb menekültek.⁵⁵ Az evakuáció befejezése után kb. 15 ezer lengyel menekült maradt Magyarországon, ebből 1 475 volt a tisztséges és 4 148 az altisztséges és a közkatona.⁵⁶ A civil menekültek között ezerre becsülik a gyerekek és fiatalok arányát.⁵⁷ A táborok átszervezése során 1940 májusában a Duna mentén felszámolt táborokból a közkatonaikat Jolsvára és Pelsőcre a tiszteket pedig Szentkirályra szállították. 1941 elejére azonban már a táborok döntő többségét megszüntették.⁵⁸ 1942-ben Magyarország területén 26 katonai tábor volt, s ebből a mai Dél-Szlovákiában csupán három: Szalkán, Ipolypásztón és Ipolyhídvégen (később Ipolyvarbón).⁵⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy ebből a térségből eltűntek a lengyel menekültek. A táborok részben azért tántogtak az ürességtől, mert a menekültek közül egyre többen vállaltak munkát a táborokon kívül. A civil menekülteket minden korlátozás nélkül lehetett alkalmazni, kivételt csupán a hadiipar képezett. Több táborban a katonák számára munkát is szerveztek, s az őket alkalmazó cégek nem diszkriminálhatták őket sem a fizetések sem a biztosítás terén.⁶⁰ Már 1939 őszén létrehoztak speciális munkásszázadokat.⁶¹ A Magyarországon maradt lengyel menekültek egyre inkább tudatosították, hogy itt létük hosszabb lesz, mint előzetesen gondolták. A táborokban előkelő tevékenységnek számított a munka. Nem számított sem a végzettség, sem a katonai rendfokozat, mindenki belevetette magát a munkába. Ebben persze az is közrejátszott, hogy egyre csökkent a menekültek támogatása.⁶² A menekültek sajtóorgánuma szerint „a munka itt tartózkodásunk és vendéglátóink iránti hálánk legitímációja /.../, amely a menekültek körülményei között egyedüli mércéje lehet nemzeti értékeinknek. Elsősorban azonban segít olyan légkört teremteni, amely megváltoztatja a menekültek pszichikáját és megvédi őket azok elől a hatások elől, amelynek minden olyan csoport ki van téve, amely kénytelen volt elhagyni otthonát.”⁶³

Magyarország eközben munkaerőhiánnyal küszködött, s ezt a helyzetet a Szovjetunió elleni támadás tovább bonyolította. 1941 végén már 83 ezer magyar tartózkodott a keleti fronton. A lengyelek így könnyen találtak munkát a mezőgazdaságban, az iparban, de részt vállaltak a rosszul fizetett közhasznú munkákból is. A mai Szlovákia területén Érsekújvárott, Ipolypásztón és a diószegi cukorgyárhoz tartozó egyik majorban jött létre lengyel munkatábor.⁶⁴ 1941-ben a lengyel műszaki századok a Duna, a Vág, a Nyitra, a Zsitva, a Garam és az Ipoly folyón kezdtek regulációs munkákat.⁶⁵

1941. július 7-től az érsekújvári Magyar Királyi Kulturmérnöki Hivatalban (MKKH) alkalmazták József Palczyński mérnököt. Később további 3 lengyel tisztet és 16 katonát alkalmaztak itt, akik közül 9 mérnök volt.⁶⁶ A lengyelek feladata az Ógyalla környékén lévő vizek szabályozása volt. 1942-ben az MKKH érsekújvári igazgatójának, Weimann Bélának a kérésére a pilisvörösvári táborból 70 katonát rendeltek ki a Zsitva folyó szabályozására. Ezeket a munkákat a hadnagyi rangban lévő Zygmunt Rafalsky mérnök irányította.⁶⁷ Az Ógyallán létrejött munkatáborban 1942 közepén 165 katona élt. A tábor magyar parancsnoka Danez István főhadnagy volt, a rangidős lengyel tiszt Kazimierz Schöpp százados, a lelkész pedig M. Sokolowski.⁶⁸ A lengyel orvost, dr. Jankowskit az MKKH fizette, a katonák pedig ugyanazt a fizetést kapták, mint a magyar munkások. A munkákat kitűnő eredménnyel fejezték be.⁶⁹

Ipolság környékén is dolgozott egy lengyel műszaki alakulat. Később, Magyarország német megszállása idején, a munkahely különösen fontossá vált a lengyelek számára. Azokat a katonákat ugyanis, akik nem dolgoztak, a Harmadik Birodalom területére hurcolták. A magyar munkaadók azonban igyekeztek megvédeni lengyel alkalmazottaikat, már csak azért is, mert kevés volt a munkáskéz.⁷⁰

Az Ipoly és a Duna menti lengyel közösségek természetesen részt vettek a magyarországi lengyelek kulturális életében. A menekültek között sok volt a fiatal és a gyerek. Első iskolájuk 1939 októberében nyílt meg a legnagyobb menekülttáborban, Nagykanizsán. Ezután fokozatosan újabb általános iskolák nyíltak, amelyek száma elérte a 27-et. Lengyel általános iskola működött például Jolsván és Dunamocson. Eben a Duna menti nagyközségben a háború egész ideje alatt működött a menekülttábor. A több mint 100 civil menekült kiváló kapcsolatokat ápolt a helyi lakossággal. A faluban működő könyvtészet a budapesti lengyel intézmények számára dolgozott.⁷¹

A Magyarországon működő középiskolák közül a legjelentősebb a balatonboglári líceum volt, amely az egyedüli lengyel gimnázium volt egész Európában. 1943-ban a bényi kastélyban lengyel mezőgazdasági és kereskedelmi iskolát nyitottak, amelyhez 30 fős fiúkollégium is tartozott.⁷² Ez az iskola az egyedüli lengyel szakiskola volt Magyarországon. Az iskolában, amely a mezőgazdasági minisztériumhoz tartozott, lengyel katonák is tanultak. Más táborokban speciális tanfolyamokat szerveztek a menekültek számára. Dunamocson például állampolgári ismeretekből, más helyeken pedig nyelvtanfolyamokat. Ipolszalkán és Ipolyhídvégen katonai énekkarok alakultak.⁷³ 1943 elején a budapesti lengyel bábszínház szerepelt az Ipoly mentén, s nemcsak a lengyelek, de a helyi lakosság körében is nagy sikert aratott.

A második világháború idején a szlovák–magyar határvidék rendkívül jelentős szerepet játszott a lengyel ellenállás számára. A megszállt Lengyelország és a Magyarország közötti futár és embercsempész útvonal a mai Dél-Szlovákián keresztül haladt. Ez az útvonal biztosította a hazai ellenállás és az emigráció közötti kapcsolatokat. A katonai kapcsolattartás feladata a magyarországi *W-sejt* feladata volt. Ez a csoport már 1939 szeptemberétől itt tevékenykedett, s a kapcsolattartás mellett a katonák Franciaországba irányuló „evakuációját” is szervezte. 1940 közepén alakult meg az 1. számú bázis (*Romek fedőnévvel*), amely átvette a *W-sejt* feladatait.⁷⁴

Ugyan már jeleztük a magyar hatóságoknak a lengyel menekültek iránt tanúsított szívélyességét, külön ki kell azonban emelni, hogy ebben a testvéri együttműködésben jelentős szerep illeti Esterházy János grófot. Ő mint a szlovákiai magyarok kép-

viselője már a háború előtt is közeli kapcsolatokat ápolt a lengyel külügyminiszteri-ummal, elsősorban Ján Szembek államtitkárral. A háború idején Esterházy mind Magyarországon mind Szlovákiában segítette a lengyel menekülteket. A szlovák parlament tagjaként élvezett mentelmi jogát felhasználva autójában lengyeleket szállított át a szlovák–magyar határon. Az elfogott és a németeknek kiadott lengyel menekültek ügyében is közbenjárt a szlovák hatóságoknál.⁷⁵

Az alábbiakban a lengyel ellenállás legfontosabb dél-szlovákiai központjait mutatjuk be: Pozsonyból kelet felé indulva az első illegális csoport Szencen volt. A lengyelek, akik kapcsolatban álltak Pavol Čarnogurskýval, az ismert polonofillel, annak barátjának, Fekete Istvánnak a Szöllösön (Vajnory) található házából indultak. Fekete vezette őket Horvátgurabba, ahonnan a szőlőhegyeken keresztül könnyen át lehetett jutni a magyar oldalra. Pár kilométerrel odébb, Szencen a pozsonyi lengyel nagykövetség volt sajtóattaséjának, dr. Srokának a házában leltek menedékre.⁷⁶

A határ illegális átlépéséhez Losonc környékén nagyon jók voltak a feltételek.⁷⁷ Losonctól csupán néhány kilométerre, a határ szlovák oldalán terült el Losonctamási község, amely a lengyel ellenállás és emigráció közötti kapcsolattartás fontos állomása volt. 1940 júliusától innen indult az első reguláris ún. váltóútvonal (*Szkoła* fedőnév alatt), amelyen a helyi futárok és a konspirációs csoportok az üzeneteket és küldeményeket szállították.⁷⁸ Losoncon Bocsi József háza volt a találkozóhely. Mivel Losonctamási lakosainak magyar oldalon is voltak földjeik, a kishatárforgalom keretén belül viszonylag szabadon átjárhattak a határon. Ezt a lehetőséget gyakran embercsempészésre használták fel. A budapesti bázis (*Romek* fedőnévvel) futára az árvai Jablonka futárával Losonctamásiban egy szlovák vasutas házában cserélte ki a küldeményeket.⁷⁹ Ezzel a módszerrel Budapest és Varsó között három napig tartott a küldemények útja, s a futárszolgálat – 1941 tavaszáig – havonta 2 alkalommal tette meg ezt az utat. Hangsúlyozni kell, hogy a tiltott határátlépések segítése az egyik fő tevékenységi formája volt az Obrana národa – Južné Slovensko elnevezésű kb. 90 fős csoportnak. Ez a csoport a cseh és szlovák menekültek mellett számos lengyelnek is segítséget nyújtott.⁸⁰

A *Szkoła* útvonal felszámolása és a futárok letartóztatása után, a postát a *Karczma* fedőnévű útvonalon szállították. Ennek kiindulási pontja a magyar oldalon Rozsnyó volt, ahonnan a futárok a zöldhatáron keresztül jutottak át Veszverésre (Gemerská Poloma). A futárok Spernog Gyula és Mária ottani kocsmájában cserélték ki a küldeményeket. Segítséget és szállást Spernog Mária testvérének, Antal Istvánnak a házában leltek. A *Karczma* fedőnévű útvonal 1944 márciusáig működött.⁸¹

A keleten lévő futárútvonal szempontjából meghatározó szerepe Kassának és Garanynak volt. Kassa környékén Hernádkosztolány térségében jártak át a zöldhatáron.⁸² A határ mentén fekvő Garany mellett 1940-ig katonákat és civil menekülteket befogadó menekülttábor volt. A Garanyban lévő találkozási pont fedőneve *Jaga* volt, a kapcsolattartó pedig Stanisław Rzepko-Łaski tábori lelkész. Az ottani határátlépésekben a helyiek segítettek: Málcáról (Malčice), Bánócról (Bánoviec nad Ondavou) és Töketeresbről.⁸³

Garany azoknak a lengyeleknek a szempontjából volt fontos, akik a háború első időszakában Kelet-Szlovákián keresztül keltek át illegálisan Magyarországra. A határ átlépését követően általában bejelentkeztek a menekülttáborba, ahol igazolványt kaptak, ami lehetővé tette, hogy legálisan folytathassák az útjukat. A tábor

azonban „kedvezőtlen földrajzi fekvése” miatt a magyar hatóságok 1940 júniusában felszámolták.⁸⁴

Ma már nehéz felmérni, hogy a lengyel menekültek dél-szlovákiai tartózkodása milyen nyomokat hagyott a helyiek emlékezetében. Nincsenek adataink azokról a lengyelekről, akik itt telepedtek le, s alapítottak családot. A magyar–lengyel és egyben a lengyel–szlovák kapcsolatok ezen fejezetének feltárása az aprólékos levéltári kutatások mellett az események átéelőinek vallomásait is megkívánná. A múltó miatt azonban ezt egyre nehezebb megvalósítani.

Jegyzetek:

1. A német katonai transzportoknak a Mezőlaborc–Lupkó irányban való átengedéséről volt szó, azon a két vasúti szakaszon (a 40 km-es Hernádszentistván–Szalánc és a 8 km hosszú Kozma–Velejte szakaszcól van szó), amelyek az első bécsi döntés következtében Magyarországhoz kerültek. A németek szeptember 9-én kérték a transzporok áthaladási engedélyének a megadását, majd két nappal később Berlin parancsára a szlovák fél is kérte ezt. BATOWSKI, H.: *Agonia pokoju i początek wojny. Sierpień-wrzesień 1939*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 198.-335. p.; KOZMIŃSKI, M.: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową: październik 1938 – wrzesień 1939. Z dziejów dyplomacji i irredenty Wrocław–Warszawa–Kraków, Ossolineum, 1970.*
2. Az, hogy a magyar kormány a háború kirobbanása után működési engedélyt adott az ungvári lengyel konzulnak, a budapesti német követség tiltakozását váltotta ki. BATOWSKI, H.: *Polska dyplomacja na obczyźnie*. Kraków , Wydawnictwo Literackie, 1991., 224. p.
3. Körülbelül 50 ezer lengyel Romániába, néhány kisebb csoport pedig Litvániába és Lettországba menekült. DANIELSKI, J. : *Internowanie żołnierzy polskich w państwach neutralnych podczas II wojny światowej. Wojskowy Przegląd Historyczny. (22.) 1977, 2. sz., 88. p.; DUBICKI, T. : *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939–1945. Studia i materiały*. Warszawa, Gryf, 1995., 11. p.*
4. A fontosabb munkák: BIEGAŃSKI, W.: *Polska emigracja na Węgrzech w latach 1939–1940. Rola emigracji wojennej*. In: *Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej*, t. 12, 1968; GOETEL, Z.: *Warunki i okoliczności polskiej akcji w kierunku południowym w latach 1939–1945 na Węgrzech i na Słowacji. Rocznik Sądecki*, t. IX, 1968; LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej*. Warszawa, Wydawnictwo MON, 1980; CSORBA, H.–CSORBA, T.: *Losy młodzieży polskiej na Węgrzech w latach II wojny światowej*. Warszawa, PWN, 1981; CSORBA, H.–CSORBA, T.: *Ziemia węgierska – azylem Polaków 1939–1945*. Warszawa, PWN, 1985; LAGZI, I.: *Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939–1941*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1987;
5. A lengyeleknek nyújtott segítség gyakran a burzsoázia cinikus és politikailag motivált együttműködéseként volt beállítva. Lásd: GODÓ A.: *Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó-Kossuth, 1976. Ennek a felfogásnak az átértékelésében úttörő szerepet játszott a lengyel menekültek visszaemlékezéseit tartalmazó kötet: *Barátok a bajban: lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945*. Összeáll. J.R. Nowak a T. Olszański. Budapest, Európa, 1985. Már a kommunizmus bukását követően jelent meg: *Magyarok és lengyelek: Menekültügy 1939–1945*. Összeáll. K. Kapronczay. Budapest, Gondolat, 1991.
6. Lásd: *Wspomnienia polskich uchodźców na Węgrzech w latach 1939–1945*. Összeáll. J. Stolarski, Warszawa, Federacja Stowarzyszeń Polsko-Węgierskich RP, 1999; Mene-

- kült-rapszódia (*Lengyelek Magyarországon, 1939–1945*). Összeáll. J. Stolarski a E. Szenyán. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2001.
7. A lengyelbarát érzelmek általánosak voltak a magyarok között, de a lengyelekkel való együttérzésüket a magyarországi rutének, szlovákok, németek és zsidók is kifejezték. Lásd: CSORBA H.–CSORBA, T.: *Losy młodzieży polskiej...*, 79. p.
 8. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, p. 52.
 9. A visszaemlékezésekben és levéltári forrásokban szereplő magyar településnevek pontos lokalizálásához az alábbi irodalmat használtuk fel: *Rejstřík obcí a okresů Československé republiky které byly připojeny k Německu, k Maďarsku a k Polsku*. Összeáll. J. Hořejší. Praha, Čín, 1938; HAJDÚ–MOHAROS J.: *Magyar településtár*. Budapest, Kárpát–Pannon Kiadó, 2000.
 10. LAGZI, I.: *Droga żołnierza polskiego...*, 14–15. p.
 11. *Vojský historický archiv (VHA) Trnava*, f. 53, 1939, Bernolák, II odd., telegram č. 13 zo dňa 6.10.1939, karta č. 913 (revers).
 12. VHA Trnava, f. 53, 1939, č. j. 152302.
 13. VHA Trnava, f. 53, 1939, č. j. 152520.
 14. VHA Trnava, f. 53, 1939, č. j. 152357. A menekültek kihallgatási jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a lengyelek 1939 októberében a Rimaszombati járásban átmenetileg az alábbi helyszíneken voltak elhelyezve: Gernyópuszta, (840 katona), Felsőbalog (ma Nagybalog) és Feled. VHA Trnava, f. 53, Bernolák, II odd., telegram č. 13 z 6.10.1939; f. 53, 1939, č. j. 152302, 1939; f. 53, 1939, č. j. 152520.
 15. VHA Trnava, f. 53, Bernolák, II odd., telegram č. 8 zo dňa 3.10.1939.
 16. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 52–53. p.
 17. Uo. 28–29. p.
 18. A táborban 1939 novemberében 760 menekült volt elhelyezve, később további százak érkeztek még. A Népszövetség egyik megbízottja, aki 1939 szeptemberének végén látogatta meg a tábort meglepődve tapasztalta, hogy azt csupán 4 magyar fegyveres őrzi, s a tábornak még magyar parancsnoka sincs. Uo. 51. p.
 19. GOETEL, Z.: I. m. 225. p.
 20. Uo. 131. p.; Az Ipolybalogon töltött karácsonyról lásd: KSYK, S.: *Święta Bożego Narodzenia*, [w:]
 21. Lásd: CSORBA, H.–CSORBA, T.: *Losy młodzieży polskiej...*
 22. Uo. 168. p.; KURDYBOWICZ, J.: *Moje pierwsze obozy na Węgrzech*. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 151. p.
 23. FEDYSZYN, J.: *Pasy żołnierskie*. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 168–171. p.
 24. KURDYBOWICZ, J.: I. m. 145. p.; STOLARSKI, J.: *Kilka obserwacji*. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 261. p.
 25. ANTONIEWICZ, Z.: *Uchodźcza prasa na Węgrzech (1939–1944)*. In: *Rocznik Historii Czołpismienictwa Polskiego*, t. 14, 1975, 292–294. p.; LEWANDOWSKA, S.: *Prasa polskiej emigracji wojennej 1939–1945*. Warszawa, Instytut Historii PAN, 1993, 20. p.
 26. Az érsekújvári tábor lengyel parancsnoka Tadeusz Braglewicz alezredes bizalmasan közölte a magyarokkal, hogy a lengyelek szökéseinek hátterében szlovák és cseh kapcsolatok is állnak. Ez a magyar katonai szervek nemtetszését váltotta ki. LAGZI, I.: *Droga żołnierza polskiego ...*, 89–90. p.; Uő.: *Ewakuacja polskich uchodźców cywilnych i wojskowych z Węgier 1939–1940 r. Wojskowy Przegląd Historyczny*, (25.) 1980, 3. sz. 134. p. és 139. p.; V. ő.: TILKOVSKÝ Lóránt: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. Bratislava, SAV, 1972, 144–175. p.
 27. A magyar kérdésben elfoglalt álláspont tövis volt a csehszlovák–lengyel kapcsolatokban. Dembinski fellépése, annak ellenére is nagy felháborodást váltott ki az emigrációs csehszlovák politikai és katonai körökben, hogy attól a lengyel kormány elhatárolta magát. FRIEDL, J.: *Vztahy československých a polských vojáků za 2. světové války. Někteří aspekty*. In: *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti*.

- Pardubická konference (18.-20. dubna 2002)*. Praha, Ústav českých dějin FF UK, 2003. 163. p.
28. LAGZI, I.: Uchodźcy polscy..., 82. p.
 29. A lengyel fiatalok faliújságot Csízfürdön (Pobudka – 1939. szeptember-október) és Dunamocson (Nasza Gazetka – több éven keresztül) is készítettek. ANTONIEWICZ, Z.: I. m. 292–294. p.
 30. KORKOZOWICZ, J.: Zdyscyplinowany obóz. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 155–156. p.; WARKAHO, W.: Z wojska do stanu cywilnego, Uo.156. p.
 31. VHA Trnava, f. 53, Bernolák, II. odd., telegram č. 11 zo dňa 4.10.1939.
 32. LAGZI, I.: Uchodźcy polscy..., 54. p.
 33. LAGZI, I.: Droga żołnierza polskiego..., 241. p.
 34. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 112–127. p.; Lagzi István: *Droga żołnierza polskiego...*, 88. és 144. p.
 35. FEDYSZYN, J.: I. m. 173. p.
 36. WYRZYKOWSKI, A.: Niecodzienna kara. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 198. p.
 37. S. Maczek tábornok visszaemlékezéseiben leírja, hogy a németbarát tisztek nagy száma kellemetlen meglepetés volt számára. Elismerően szól viszont a „csodálatos magyar lakosságról“, amely lelkesen üdvözölte és mindenben segítette az ő dandárját. MACZEK, S.: *Od podwoły do czołga*. Lublin – Londyn, Towarzystwo Naukowe KUL – Orbis Books Ltd., 1990, 97. p.; Uó.: Így jutottunk Franciaországba. In: *Barátok a bajban...*, 309–314. p.
 38. LAGZI, I.: Uchodźcy polscy..., 61. p.
 39. HADAS, C.: Niezycziwy Polakom witez Kárpáti. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 173. p.
 40. LAGZI, I.: *Ewakuacja polskich uchodźców...*, 134. p.
 41. WOJTKIEWICZ: Karny obóz oficerski. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 254. p.
 42. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 144. p.
 43. Holéci Gyula, egy tornaljai vendéglő és egy szállítmányozó cég tulajdonosa a pelsóci Dzsurnai Sándorral és a jolsvai Cirkesz Gyulával és Fábri Jánossal együtt szállította a menekülteket Budapestre. Együttműködött még velük Szóke János csízfürdői panziótulajdonos is, akinél a lengyel tisztek voltak elszállásolva, valamint a menekülteket polgári öltözékkel ellátó csízfürdői és bánrévei kereskedők. LAGZI, I.: *Ewakuacja polskich uchodźców...*, 142–143. p.
 44. Uo. 148. p.
 45. LAGZI, I.: Droga żołnierza polskiego..., 80. p.
 46. LAGZI, I.: Uchodźcy polscy... 146. p.
 47. LAGZI, I.: *Ewakuacja polskich uchodźców...*, 146–147. p.
 48. Az ügyben 1940. 12. 2-án letartóztatták és kihallgatták a következő személyeket: Vojtech Fon, Henrich Grosberg, Alexander Bergsman, Helena Fonová, Zuzana Chovancová, Mária Rybárová a Emilia Rybárová. VHA, f. 53, 1940, ?. j. 95/2/47.
 49. A 8. gyalogezred parancsnokságának második ügyosztálya 1940. április 22-én 10 személy letartóztatását jelentette Nagymihályról: Plytko Ján, Berkovič Menhardom, Berkovičová Regina, Herškovič Moric, Olejnik Gregor, Rým Fedor, Weisz Bernát, Weisz Berta, Handler Markus, Dzurba Vasil. VHA, f. 53, 1940, ?. j. 95/2/122.
 50. Lásd: MICHOWICZ, W.: Organizacja polskiej służby dyplomatycznej w okresie II. wojny światowej. In: *Historia dyplomacji polskiej*, t. V, 1939–1945, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 85. p.
 51. LAGZI, I.: *Droga żołnierza polskiego...*, 292. p. A volt budapesti katonai attasé szerint 26 ezer személyt sikerült evakuálni. EMISARSKI, J.: Ewakuacja z Węgier. In: *Goniec Karpacki*, (18.) 1959, 2/3. sz., 43. p.
 52. Lásd: PEJS, O.: Polští zajatci z války německo-polské na Slovensku. *Vojenská história*, (3.) 1999. 1. sz., 24–35. p.

53. BIEGAŃSKI, W.: *Polska emigracja na Węgrzech...*, 48. p.
54. VHA, f. 53, 1939, č. j. 152509, karta č. 895 (revers).
55. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 168. p.; BIEGAŃSKI, W.: l. m. 53. p.
56. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 191. p.
57. LAGZI, I.: Za węgierską granicą. *Kierunki*, 1974, 42–44. sz. ; CSORBA, H.–CSORBA, T.: *Losy młodzieży polskiej...*, 90. p.
58. BIEGAŃSKI, W.: l.m. 53. p.
59. Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa (CAW) f. Uchodźstwo polskie na Węgrzech, sygn. II/31/1. Kimutatás a lengyel gyűjtőtáborokban funkciót teljesítő személyekről (Budapest, 30 VI 1942). Az 1944 novemberéből származó dokumentum tartalmazza az Ipoly menti táborokban lévő tiszték számát: Ipolyvarbó: 86, Ipolyásztó: 89 és Ipolyszalka: 81. *Wspomnienia polskich uchodźców...*, aneks 5, 523. p.
60. W.V.: Zatrudnienie internowanych Polaków w węgierskich przedsiębiorstwach prywatnych. *Materiały Obozowe* (Budapest), (4.) 1943. 16. sz., 12–13. p.
61. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 208. p.
62. J. R.: Z rozważań uchodźczych. *Nasza Świątlica – Materiały Obozowe* (Budapest), (3.) 1942., 10–11. sz., 1. p.
63. Uo. 2. p.
64. A szenci táborról lásd: JAMNICKÝ, A.: *Oprášené histórie*. Bratislava, 2002., 311–313. p.
65. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 250. p.
66. Uo. 257. p. Az érsekújári MKKH lengyel mérnökei a következők voltak: Jan Bilnik, Witold Kownacki, Stanisław Koziół, Stanisław Marzec, Józef Palczyński, Zygmunt Rafalski, Włodzimierz Rojecki, Kazimierz Szumański i Henryk Utracki. CSORBA, H.–CSORBA, T.: *Ziemia węgierska...*, 190. p.
67. Uo.
68. CAW f. Uchodźstwo polskie na Węgrzech, sygn. II/31/1. Kimutatás a lengyel gyűjtőtáborokban funkciót teljesítő személyekről (Budapest, 1942. VI. 30.).
69. CSORBA, H.–CSORBA, T.: *Ziemia węgierska..., 190–191. p.*
70. LAGZI, I.: *Uchodźcy polscy...*, 278. p.
71. KORCOZOWICZ, J.: Warunki pobytu uchodźców cywilnych. In: *Wspomnienia polskich uchodźców...*, 299. p.
72. CSORBA, H.–CSORBA, T.: *Losy młodzieży polskiej na Węgrzech...*, 128–129. p.
73. Az énekkarokat a Adama Mickiewicz társulás támogatta. TOKARSKI, A.: *W gościnie u bratanków Węgrów : Menedék magyar testvéreinknél*. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1998., 91. p.
74. 1942 májusától a bázis Liszt fedőnév alatt működött, a német megszállás időszakában pedig Pestka volt a fedőneve. Lásd: KLISZEWICZ, L., A., B.: *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*. t. 4, *Baza w Budapeszcie*. Warszawa–Londyn, Adiutor, 1999.
75. Esterházy gróf kitűnően beszélt lengyelül, hiszen édesanyja Elżbieta Tarnowska grófnő volt. OLSZAŃSKI, T.: Badeni – Sapieha – Esterházy, czyli kontakty polskiej i węgierskiej arystokracji w czasie II wojny światowej i co z tego wynikło. In: *Pogranicze polsko-węgierskie od Orawy do Pienin w XIX i na początku XX w*. Szczawnica : Seminarium, 2000, 127–133. p. Lásd még: BERÉNYI L.: Die Familie des Grafen János Esterházy. In: SZENTIVÁNYI G.: *Graf János Esterházy*. Wien – Köln – Weimar – Böhlau, 1995. 77–81. p.; MOLNÁR I.: *Esterházy János, 1901–1957*. Dunaszerdahely, Nap, 1997.
76. ČARNOGURSKÝ, P.: Wspomnienia. *Dzieje Najnowsze*, (9.) 1977., 4. sz., 148. p.; KRZYŻANOWSKI, W.: Lata bukareszteńskie (1), *Zeszyty Historyczne* (Parizs), (15.) 1976. 38. sz. 195–196. p. JAMNICKÝ, A.: l. m. 311. p.
77. TÓTH, D.: Ilegálne prechody antifašistov na južnom Slovensku v rokoch 1939–1941. In: *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava, HÚ SAV, 1991, 147–148. p.

78. LATKOWSKA–RUDZIŃSKA, H.: *Łączność zagraniczna Komendy Głównej Armii Krajowej 1939–1944 : Odcinek „Południe”*. Lublin : Redakcja Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1985. 74–75. p.
79. LATKOWSKA–RUDZIŃSKA, H.: l. m. 70–75. p.
80. TÓTH, D.: *Ilegálne prechody...*, 145–151. p.
81. Uo. 81–93. p. J. Bieniek szerint a vendéglő tulajdonosa Mária Zatrochová volt. BIENIEK, J.: *Między Warszawą a Budapesztem*. Nowy Sącz : Społeczny Komitet Odnowy Miejsc Pamięci Narodowej, 1999., 40. és 75. p.
82. LATKOWSKA–RUDZIŃSKA, H.: l. m. 99. p. A rozsnyói szakaszon nagy számú lengyel kelt át, köztük Edward Śmigły-Rydz marsall is. Ezen az útvonalon kelt át például Wacław Lipiński alezredes is. GNIAZDOWSKI, M.: *Kontakty Wacława Lipińskiego so Slovenskom za druhej svetovej vojny a jeho predstavy o budúcom politickom usporiadaní strednej Európy*. *Vojenská história*, (7.) 2002., 2. sz., 21–30. p.
83. LATKOWSKA–RUDZIŃSKA, H.: l. m. 95. p. Lásd továbbá: RODÁK, J.: *Spolupráca poľského hnutia odporu s protifašistickým odbojom na východnom Slovensku*. In: *Východoslovenská armáda a odboj. Materiály z vedeckého seminára*. Prešov 12.-13.11.1992. Összeáll.. Š. Pažur. Banská Bystrica 1992.
84. LAGZI, I.: *Droga żołnierza polskiego...*, 92– 96. p.

Fordította: Simon Attila

Mateusz Gniazdowski

Polish War Refugees on Slovak Territories Attached to Hungary after the First Vienna Decision

The Hungarian reception of Polish refugees of the Second World War is one of the nicest and best known evidence of the Polish-Hungarian friendship. The Hungarian government even one week before the breaking out of the war informed Hitler that from “moral reasons” Hungary could not participate in any military action oriented against Poland. The Hungarians did not even agree that the German troops from Slovakia could cross Hungarian territories against Poland, so they could reach Lemberg more quickly. The Hungarian government was not even willing to issue the declaration that agreed with the German attack against Poland.

After the attack against Poland a large number of Polish soldiers escaped from their country. About 45 thousand Polish soldiers found protection in Hungary, where the number of refugees reached even 60 thousand. In many cases the Polish refugees found protection on the territories of today Slovakia that were after the first Vienna Decision attached to Hungary. The refugees were placed in Czechoslovak barracks, that lost their function, and in military districts of border- and custom-guards.

The costs relating to accommodation, food, and pocket money of refugees was covered by the Ministry of Defence and the competent military headquarters. The relationship between the single camps and military headquarters was kept by Polish officers. The Polish refugees were under the protection of the Polish embassy in Hungary, while the Red Cross and a lot of Hungarian, and/or Polish-Hungarian organisations assisted it.

Except for the military internment camps, camps for civil refugees were also set up in Hungary. The refugees were in many cases placed in houses of the local population in given villages. The local population everywhere warmly

welcomed the Polish people that helped them to assimilate better. On the territory of South Slovakia that was attached to Hungary, 14 settlements accepted civil refugees within organisational frame: Érsekújvár, Dunamocs, Ebed, Párkány, Helemba, Leléd, Garamkövesd, Ipolyság, Csízfürdő, Rozsnyó, Garany and Csap that was after the war attached to the Soviet Union.

Among the refugees there were a lot of young people and children. Their first school commenced in October 1939 in the largest refugee camp, in Nagykanizsa.

The Hungarian authorities prevailingly dealt with the Polish refugees especially correctly, many times even the camp commanders helped to escape Polish soldiers. At the beginning of 1940 daily 100–150 Polish soldiers got into France from Hungary. Their escape was organised by Polish organisations in Hungary, but often also the local Hungarian population helped the escape of Polish people. Historians think that during the two years of the centrally organised “discrete evacuation” from Hungary to the West and Middle-East about 22 thousand people were helped to escape. Although the officers escaped mainly to the west, some of the non-commissioned officers and common soldiers escaped to the direction of Poland through Slovakia.

In the camps, work meant noble activity. Polish people could find work easily in agriculture, industry, but they also participated in badly paid public works. At the time of the German occupation of Hungary, work became especially important for the Polish people, since those soldiers who did not work were carried off to the territory of the Third Empire. Although the Hungarian employers struggled to protect their Polish employees, also because of the fact that there was a lack of workers.

During the Second World War for the Polish resistance the Slovak-Hungarian borderland played an extremely important role. The messenger and man-smuggler route between the occupied Poland and Hungary led across the territory of today South Slovakia. This route ensured the relationships between the domestic resistance and emigration.